

ПОСТАТЬ ГАННИ БАРВІНОК У ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ
(ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС)

Марина ГЕЛЕТЮК, асист. унів., Факультет Словесності,
Бельцький державний університет імені «Алеку Руссо»

Abstract: *The article presents the figure of Anna Barvinok and an overview of the literary and critical works of a number of researchers of the 20th and 21st centuries. The assessment of the writer's creativity by her contemporaries are highlighted, as well as the silence in Soviet literary criticism, which increased the interest to Anna Barvinok our times, as a representative of the Ukrainian ethnographic school.*

Keywords: *the person of Anna Barvinok, the Bilozersky family, literary studies, literary criticism, ethnographic school.*

Ім'я письменниці Ганни Барвінок, як і її чоловіка – відомого українського письменника, фольклориста, етнографа, мовознавця, перекладача, літературного критика Пантелеймона Куліша – протягом майже усього ХХ століття було викреслено з радянської літературної критики. Лише у 1927 вийшла збірка вибраних творів Ганни Барвінок із передмовою В. Чубинського. Творчість Куліша з 1990-х років, із здобуттям незалежності України, стала предметом уваги літературознавців за значущий вплив на українську літературу ХІХ ст. А твори цієї популярної письменниці середини ХІХ ст. не були предметом вивчення й аналізу, майже не згадувались у літературній критиці. Останнім часом вийшов збірник її творів до 200-ліття від дня народження письменниці, з'явилося декілька статей.

Метою нашої роботи є висвітлення постаті Ганни Барвінок та оцінки її творчості у літературній критиці ХІХ-ХХІ ст.

Наші завдання:

1. Здійснити огляд *життя і творчості* Ганни Барвінок в українській літературі ХІХ ст.
2. Представити огляд матеріалів з літературної критики про постать Ганни Барвінок в українському літературному процесі.

Об'єкт дослідження: постать Ганни Барвінок. **Предмет дослідження:** постать Ганни Барвінок у літературній критиці.

За свідченням біографів Б. Гринченка, В. Чубинського, В. Кізченка, Олександра Михайлівна Білозерська народилася 23 квітня (5 травня за н. ст.) 1828 року на хуторі Мотронівка під Борзною в багатодітній родині чернігівського землевласника Михайла Білозерського.

Мати, Мотрона Василівна займалася релігійним вихованням своїх дітей, любила українські пісні, цінувала дотепне слово, уміла читати та дбала про освіту для хлопців і дівчат [8, с. 116].

Родина Білозерських дала українській історії, культурі та літературі відомих діячів, серед яких найбільшого успіху і визнання з усієї родини Білозерських набув Василь Білозерський, відомий журналіст і редактор, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства, співавтор його статуту. Він заснував журнал «Основа» у Петербурзі, який відіграв значну роль у становленні й розвитку української культури ХІХ ст. Микола Білозерський був відомим фольклористом та етнографом, автором наукового дослідження «Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским», співавтором збірника «Українські приказки» М. Номиса, збірника «Народні південноруські пісні» А. Метлинського. Микола Білозерський був також автором вагомої мемуарної праці «Тарас Григорович Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831-1861 г.)» [8, с. 116]. Наймолодша донька Білозерських, Олександра, стала письменницею, під літературним псевдонімом Ганна Барвінок.

Звички та побут родини Білозерських були наскрізь українськими, наближеними до народного селянського життя. У цій багатодітній сім'ї панував не тільки національно свідомий дух, а й висока, наближена до європейської, культура у традиціях, звичаях, спілкуванні. Строгість, вимогливість до дітей, благородність, людяність, скромність – невід'ємні атрибути виховних традицій у сім'ї Білозерських. Родина Білозерських підтримувала дружні зв'язки з

багатьма українськими культурними діячами: П. Кулішем, Т. Шевченком, М. Костомаровим, О. Марковичем, Б. Грінченком та іншими [8, с. 117].

Батько родини Білозерських помер у 1835 році, коли Олександрі було лише шість років, і Мотрона Василівна, залишившись вдовою, вирішує віддати двох своїх дочок Надію та Олександру в село Кропивне Прилуцького повіту до полковниці Козакової, яка утримувала домашній пансіонат для дівчаток.

У пансіонаті сестри навчалися гри на фортеп'яно, танців і вивчали французьку та німецьку мови. Після смерті власниці пансіонату сестри Білозерські переїжджають у пансіон Принлейна в Конотопі; але і його швидко закривають. Так, у 14 років Олександра Білозерська закінчила своє навчання і повернулася із сестрою у рідну Мотронівку.

Олександра любила допомагати матері у господарстві, навчалася правильно вести господарство. Вірогідно, мати, як багато інших матерів того часу, бачила свою доньку хранителькою домашнього тепла. Відомо, що пізніше Т. Г. Шевченко бачив в Олександрі Михайлівні «справжню господиню», а друзі називали її «ідеальною дружиною», стверджували, що вона пронесла вірність як хрест через усе життя зі своїм чоловіком.

Але її душа лежала не тільки до господарства. З народних уст Олександра пізнавала барвисту українську мову: діалекти як доречні узори української мовної вишивки; застарілі слова, що відтворювали історичну автентичність самотніх предметів та явищ; прислів'я та приказки – влучні доповнення у мові колоритних персонажів [8, сс. 117-118]. Невідомо, як склалась би її доля, якби не зустріч з Пантелеймоном Кулішем.

Зі своїм майбутнім чоловіком Ганна Барвінок познайомилася у 15 років, коли йому було 24. В той час у Пантелеймона Куліша були дуже тісні зв'язки з братом Олександрі Білозерської Василем, який у своїх спогадах про знайомство з Кулішем писав: *«Кулиш встретил меня очень приветливо. Придя к нему вечером, я по страшной грязи возвращался домой очарованный и восторженный. Я познакомил его заочно с моим семейством, он снабдил меня рукописью Грабянки. Мы поговорили с ним, как будто бы давно были знакомы: я привязался к нему всем сердцем. Условились с ним видаться как можно скорее и чаще. Так продолжалось неизменно до самой поездки его за границу»* [11, сс. 42-43]. Василь запросив Куліша разом з його рідними на хуторі Мотронівка відсвяткувати Різдво 25 грудня 1842 р., там й відбулося знайомство майбутнього подружжя. Це знайомство поросло у романтичні стосунки на декілька років.

Куліш у своєму «Щоденнику», (40-і роки XIX ст.), зазначав провінційне мовлення і звертання юної дівчини, недостатній рівень освіченості, яку радив довершити за кордоном. За словами Василя Білозерського, Олександра, вихована «під уважним наглядом матері», прагнула (або була вимушена) бути стриманою з Кулішем.

Коли Ганні Барвінок виповнилося 19 років, Пантелеймон Куліш двічі просив руки Олександри, але Мотрона Василівна двічі відмовляла, вважаючи нареченого надто бідним і непарою дев'ятнадцятирічній дочці. Коли Куліш втретє посватався до Олександри Михайлівни, її мати нарешті дала дозвіл на весілля. Весілля відбулося 22 січня 1847 року. У по-важнім домі Білозерських було багато гостей, серед яких був і особливий – Тарас Шевченко, запрошений старшим боярином.

Олександра Михайлівна боготворила свого чоловіка, називаючи його «моя дружина», вважала його довершеним генієм. Не залишала чоловіка ані на мить і у складні часи арешту та заслання до Тули. Одразу після арешту чоловіка Ганна Барвінок народила мертву дитину, що ще сильніше вплинуло на її психологічний стан, але вона зібралась і поїхала за чоловіком до Тули. У засланні для урятування своєї родини їй довелося багато розумово та фізично працювати, часто терплячи докори чоловіка через бездітність. Практично самотужки зберегла свою маленьку сім'ю до золотого весілля. Усе своє нелегке життя, упродовж вісімдесяти років, Олександра не лише палко кохала Куліша, а й прагнула до самопожертви задля нього та своєї української родини [2, с. 9].

Крім чоловіка, вона надзвичайно шанувала Шевченка. Теплі родинні стосунки Олександри Кулішевої й Тараса Шевченка як сестри та старшого названого брата збереглися упродовж усього їхнього життя.

У листах Ганни Барвінок простежується особлива любов та повага до Тараса Шевченка: *«Татуню дорогий! – писала Барвінок. – На розсвітанні життя мого Ти був моїм старшим боярином... І як гарно було на душі у мене... мов справді ще сонечко було тільки на розсвітанні». ... Ти тоді звеличав мене – княгинєю і королівною!.. Боже мій! Я і сама се почувала, бо присутність таких двох велетнів ума і сили розума придала мені дух краси, возвисила мене, одухотворила красою свого подиху на мене: як сонце рослину – так Ти, мій друже, і Куліш оживили і осяяли мене»* [2, с. 7]. 1877 року Ганна Барвінок написала поезію в прозі «Згадка про Т. Г. Шевченка». Але вперше вона була опублікована лише на початку 1900-х, завдяки старанням Бориса Грінченка. *«Я Тобою пишалася, мій великий Друже! я Тобі спочувала завсігди, і Твою руку своїми пальцями устами поцілувала, маючи на меті з'огріти Тебе, як Ти плакав, над своїми гадками про Україну, що вона «Обідрана сиротою по над Дніпром плаче» [...]. І мене Господь уповажив, що я могла хоч цим Тобі виректи мою прихильність до Тебе – Мученику... За що Тобі така доля судилася, Друже мій неоцінений... За те, що Ти широкою пеленою увесь світ обняв, своєю правдивою палкою річчю, вабливою правдою, своєю поезією принадною чуткою, як найкраща квітка пахуща...»* [1, с. 290].

Її творчість виникла і стала розвиватися під безпосереднім впливом цих двох геніїв.

Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш перші свої твори підписувала літературними псевдонімами «А. Нечуй-Вітер» або «Гуляй-Вітер». Згодом, за порадою Пантелеймона Куліша, змінила псевдонім на Ганна Барвінок. А її творчість посіла своєрідне місце серед «жіночої прози» української літератури.

Творчість Ганни Барвінок представлена короткими оповіданнями, головною темою яких є тема жіночої долі, труднощі та життєва несправедливість на жіночому шляху. В оповіданнях розкривається психологія української жінки через зображення гіркої жіночої долі, складних родинних стосунків та ставлення родини і суспільства до жінки XIX ст..

Б. Грінченко (1900 р.) визначив два основні періоди творчого шляху Ганни Барвінок:

1. Ранній період. Письменниця входить в український літературний процес, друкуючи свої твори в альманасі «Хата»: «Восени літо», «Лихо не без добра» (1860 р.) та журналі «Основа»: «С Вольни», «С дороги», «Не було змалку – не буде й до станку», «Стрітський жаль», «Хатне лихо», «Жизнь в одном селе», «Наш дід і піп» (1861-1862 рр);

2. Мотронівський період, під час проживання на хуторі з П. Кулішем у кінці 80-х-90-х років та після смерті чоловіка у 900-х роках початку XX ст. [12, сс. 9-10].

Перші оповідання «Лихо не без добра» та «Восени літо», написані у 1857 році на Полтавщині під Лубнами, були опубліковані в альманасі «Хата» П. Кулішем 1860 року з невеликими передмовами «Од іздателя». Вони засвідчили жіноче бачення української родини як основи суспільства [3].

У 1861-1862 рр. в журналі «Основа» під рубрикою «З народних уст» було опубліковано твори «С Вольни», «С дороги», «Не було змалку – не буде й до станку», «Стрітський жаль», «Хатне лихо», «Жизнь в одном селе», «Наш дід і піп».

Публікація оповідань під рубрикою «З народних уст» може свідчити про те, що Ганна Барвінок зверталася до народних джерел. Дослідники того часу, зокрема Б. Грінченко, дотримуються думки, що народні мотиви оповідань зазнали художньої обробки авторки. Б. Грінченко у праці «Поет жіночого горя» наголошує актуальність її тематики: *«... оповідання Г. Барвінок можна студіювати, як вельми коштовний і правдивий матеріал задля характеристики нашого народного життя. Ще й тим сі невеличкі малюночки мають велику ціну, що авторка придивлялась до народного життя і малювала його за довгий період – років сорок: почавши ще за кріпацтва та аж до сього часу»* [3].

Твори Ганни Барвінок дістали ряд високих оцінок митців і критиків її часу: П. Куліша, Б. Грінченка, М. Венгжина, М. Шаповала, В. Чубинського. П. Куліш називав її «поетом жіночої долі», а Б. Грінченко у своїй статті «Поет жіночого горя. О. М. Кулішева» «поетом жіночого горя». Літературні критики відзначали широту проблематики творів й майстерність її розкриття.

Літературна критика I половини XX століття втратила інтерес до етико-моральних, а особливо релігійно-духовних шукань митця. У радянській літературі панувала вульгарно-соціологічна класова теорія. Постає Ганни Барвінок, і її творчість було на тривалий час

забуто. Лише С. Єфремов у своїй «Історії українського письменства» (1919 р.) відводить деяку увагу творам Ганни Барвінок у контексті творчості її сучасниці: *«Проте навіть рано згасиш, талант Марка Вовчка не перейшов марно в нашому письменстві, а викликав як згадано вже, до життя цілу школу письменників менших силами, але все ж таки досить помітних на полі нашої белетристики. Перед між ними веде найстарша віком з ветеранів нашого слова, що одсвяткувала р. 1910-го 50-літній ювілей своєї літературної діяльності Олександра Кулішева (псевд. Ганна Барвінок, 1828 – 1911), поет горя й бідування жіночого. У неї трохи вужча сфера творчості, обмежена психічними переживаннями жінки-селянки, але в цій сфері авторка почувала себе цілком вільно й дала низку творів чималої літературної ваги. Оповідання Ганни Барвінок – здебільшого фотографічні малюнки, мало не стенографічне записані пригоди з життя, що подають цікавий матеріал до народної психології, звичаїв, побуту. Краці з них – «Не було змалку, не буде й до'станку», «Перемогла», «Русалка», «Лихо не без добра», «Восени літо», «Вірна пара», «Квітки з сльозами, сльози з квітками» [4, с. 308].*

Проте інші дослідники, зокрема, М. Петров, не бачили у Ганні Барвінок послідовниці Марка Вовчка [8, сс. 116-119].

Протягом майже усього ХХ століття творчість Ганни Барвінок не стала окремим предметом вивчення й аналізу. У фундаментальній праці «Історія української літератури», підготовленій Академією наук Української РСР (1955 р.), письменницю лиш побіжно згадано як «реакційну проповідницю» «класового миру, покірливості і пасивності», що ідеалізовано відображала «взаємини панів-кріпосників з селянами». Названо лиш один її твір – «Сирітський жаль» [7, с. 297].

В 60-70-х років ХХ століття в радянському літературознавстві закріпилася думка про приналежність письменниці до етнографічно-побутової школи, про що написав Р. Мішук у своїй праці «Українська оповідна проза 50-60-х років ХІХ століття» [9]. Ознаками етнографічно-побутової школи вважалися народницькі ідеї, детальне відображення побуту, звичаїв, обрядів, етики, етнопсихології народу, дидактизм. В ідейно-естетичній програмі етнографічно-побутової школи вбачали обмеженість тематики, проблематики, схематизацію характерів [6, с.189]. До тієї ж школи відносили і П. Куліша та деяких інших їхніх сучасників: О. Стороженка, А. Свидницького, Д. Мордовця та інших. Така оцінка негативно вплинула на подальше вивчення творів цього напрямку. Але якщо творчість Куліша згодом була науково оцінена, то творчість його дружини залишилася недостатньо дослідженою і сьогодні.

На сьогодні з'явилися незначна кількість статей, у яких досліджується творчість письменниці, зокрема: О. Пилипенко «Оповідання Ганни Барвінок: тематичний спектр» (2006 р.) [12], В. Лисак «Виховна концепція родини в житті та творчості Ганни барвінок» (2014 р.) [8], Т. Олещенко «Варшава в житті і творчості Ганни Барвінок» (2018 р.) [10], Г. Самойленко «Художня своєрідність малої прози Ганни Барвінок» (2022 р.) [13] та інші. Всі вони визначають художню своєрідність прози Ганни Барвінок та схильність до зображення долі жінки, закутої у тяжкі умови сімейного життя.

В. Ткаченко у статті «Забута тінь» Пантелеймона Куліша» (2012 р.) [15] розглядає постать Ганни Барвінок не як окрему особистість, а нерозривно від свого чоловіка, за життя вірною дружиною, а після смерті чоловіка хранителькою його безцінної літературної спадщини. Згодом, у 2017 році, Ткаченко у статті «Ліризм як елемент кордоцентризму в мемуаристиці Ганни Барвінок» [16] було досліджено і мемуари письменниці, присвячені Кулішу. У 2021 році про долю подружжя Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша було опубліковано монографію Г. Самойленка «Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості)» [14].

Висновки

Ганна Барвінок походить з багатодітної сім'ї Білозерських, яка дала українській історії, культурі та літературі відомих діячів, зокрема Василя, Миколу та Олександрю Білозерських. У сім'ї панував національно свідомий дух, висока, наближена до європейської, культура у традиціях, звичаях, спілкуванні. Білозерські підтримували дружні зв'язки з багатьма українськими культурними діячами: П. Кулішем, Т. Шевченком, М. Костомаровим, О. Марковичем, Б. Грінченком та іншими.

Мати навчала Олександру правильно вести господарство та бути хранителькою домашнього тепла. Відомо, що пізніше Т. Г. Шевченко бачив в Олександрії Михайлівні «справжню господиню», а друзі називали її «ідеальною дружиною».

Але душа Олександри лежала не тільки до господарства. З народних уст Ганна Барвінок почала писати оповідання. Ймовірно, її творчість виникла і стала розвиватися під безпосереднім впливом двох геніїв: чоловіка П. Куліша та давнього друга родини Т. Шевченка.

У своїх оповіданнях Ганна Барвінок привертала увагу жіночої долі, труднощі та життєва несправедливість на жіночому шляху, розкриває психологію української жінки через зображення гіркої жіночої долі, складних родинних стосунків. Вона зображувала настільки трагічні обставини жіночого життя, що Б. Грінченко назвав її «поет жіночого горя».

Творчість Ганни Барвінок дістала високих оцінок таких митців і критиків її часу, як П. Куліш, Б. Грінченко, М. Венгжин, М. Шаповал, В. Чубинський. Її цінували за широту проблематики й художню майстерність. На початку ХХ століття С. Єфремов бачив у Ганні Барвінок послідовницю Марка Вовчка, М. Петров заперечував вплив Марка Вовчка на Ганну Барвінок. Соціологічно-класова літературна критика радянських часів втрачає інтерес до етико-моральних та релігійно-духовних шукань Ганни Барвінок і її постать творчість на тривалий час було забуто.

В 1960-70-х роках в українському літературознавстві закріпилася думка про приналежність письменниці до етнографічно-побутової школи, яку було проголошено обмеженою у тематиці, проблематиці та характерах. Тому творчість Ганни Барвінок залишилась недослідженою. Тільки з прийняттям незалежності України творчість Ганни Барвінок стала знову привертати увагу науковців і літературних критиків, що продовжується і досі.

Бібліографія:

1. ГАННА БАРВІНОК. Збірник до 170-річчя від дня народження. Київ: Рада, 2001. 556 с.
2. ГАННА БАРВІНОК. Зібрання творів. Том 1. Оповідання з народних уст // В. Шендеровський, В. Яременко. Київ: Академвидання, 2011. 572 с.
3. ГРІНЧЕНКО Б. Поет жіночого горя. О. М. Кулішева. Літературно-науковий вісник. 1900. Том 11. Кн. 9. сс. 185-203
4. ЄФРЕМОВ С. Історія українського письменства. Київ, 1995. 538 с.
5. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с.
6. Історія української літератури ХІХ століття: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1996. 384 с.
7. Історія української літератури. Том перший. Дожовтнева література. Київ: видавництво Академії наук РСР, 1955. 731 с.
8. ЛИСАК В. М. Виховна концепція родини в житті та творчості ганни барвінок, Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, №2, 2014. сс. 113-123
9. МІЩУК Р. С. Українська оповідна проза 50-60х років ХІХ століття. Київ: Наукова думка, 1978. 415 с.
10. ОЛЕЩЕНКО Т., Варшава в житті і творчості Ганни Барвінок, Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ: Україна, 2018. сс. 67-78
11. ПЕТРОВ В. Шевченко, Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі. Україна. 1925, Кн. 1-2. сс. 42-50
12. ПИЛИПЕНКО О. Оповідання Ганни Барвінок: тематичний спектр, Слово і Час №1, 2006. сс. 56-61
13. САМОЙЛЕНКО Г. В., Художня своєрідність малої прози Ганни Барвінок, Література та культура Полісся № 106, серія «Філологічні науки» № 20. сс. 7-31
14. САМОЙЛЕНКО Г. В. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості): монографія. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2021. 174 с. ISBN 978-617-527-263-3
15. ТКАЧЕНКО В. І. «Забута тінь» Пантелеймона Куліша. Філологічні науки. Літературознавство. 12, 2012. сс. 146-150
16. ТКАЧЕНКО В. Ліризм як елемент кордоцентризму в мемуаристиці Ганни Барвінок, Література світу: поетика, ментальність і духовність. 2017, Вип. 8. сс. 201-209.